

РАДЯНСЬКА ПОЛІТИКА ЦІНОУТВОРЕННЯ В 1970-1980-х РОКАХ НА ПРИКЛАДІ ДОНБАСУ

О.В. Шимко

АНОТАЦІЯ

Від співвідношення цін та товари продовольчої та непродовольчої груп залежить рівень споживання та добробуту населення. Політика ціноутворення завжди була й залишається одним із найбільш суперечливих та актуальних завдань економіки держави. Репрезентоване дослідження з'ясовує рівень цін на основні групи товарів, порівнює їх у державній, кооперативній та приватній торгівлі в 1970-1980-х роках. За допомогою широкого кола архівних матеріалів відтворюється реальна вартість продовольчих і непродовольчих товарів у Донецькій та Луганській областях.

Ключові слова: ціна, ринок, торгівля, кооперативна торгівля, продукти харчування, непродовольчі товари, Донбас.

До числа найважливіших показників, що визначають рівень життя населення, відносяться роздрібні ціни та тарифи на послуги. Їх рівень впливає на реальну зарплатню та реальні прибутки громадян. Вони впливають на попит і структуру споживання населення, сприяють збалансованості платоспроможного попиту і пропозицій товарів і послуг, наближають рівень і структуру споживання матеріальних ресурсів усіх прошарків населення до раціонального. Ціновий механізм впливає на стимулювання виробництва та підвищення якості товарів споживання. Зрозуміло, що для цього необхідні гнучкість і цілеспрямованість політики ціноутворення, що було неможливим під час існування командної економіки радянських часів. Мета роботи – охарактеризувати цінову політику радянської влади у 1970-80-х роках на прикладі Донбасу, порівняти ціни у різних видах торгівлі, зіставити ціновий рівень у центрі області та на периферії. Новизна роботи полягає у власному авторському підборі, аналізі та систематизації джерел для дослідження.

Історіографічна база дослідження складається з монографії Бобровського А.С. та Нікольського В.М. про соціальну політику в Донбасі в 1940-60-х рр. [1], а також Верта Н.І. та Восленського М.С. [4,8], які містять загальні відомості про соціально-

економічну ситуацію в радянській державі в зазначений час. Змінам у соціально-економічній сфері Донбасу в 1940-80-ті роки присвячена докторська дисертація Саржана А.О. [9]. Джерельна база репрезентована матеріалами державних архівів Донецької та Луганської областей, а також Центрального державного архіву громадських об'єднань у м. Києві [2,3,5,6,7]. Автор об'єднала вищезгадані матеріали для створення картини цінової політики в Донбасі у середині 1970 – середині 1980-х років.

Централізована економіка вимагала від радянської держави взяти на себе функції вільного ринку та забезпечувати планове формування цін на промислову продукцію та продукти харчування. Головну роль відігравала державна політика в галузі сприяння виробництву та постачання товарів за прийнятними цінами або належної грошової компенсації для вирівнювання купівельної спроможності різних верств населення [1].

Протягом тривалого часу державні роздрібні ціни на основні продовольчі та непродовольчі товари залишалися стабільними та незмінними, але для нормального функціонування економіки рівень цін і тарифів не може залишатися незмінним тривалий час. Збільшення прибутків населення та витрат на купівлю різних видів товарів при майже незмінній їхній кількості призводила до негативного явища тотального дефіциту та пустих полиць у магазинах. Але держава протягом майже всього часу свого існування проводила цілеспрямовану політику систематичного зниження цін, а не підвищення їх до реального рівня.

У 1970-1980-х роках розповсюджені були три постачальники продуктів харчування до столу трудящих – державна торгівля, кооперативна та колгоспники, які торгували на колгоспному ринку. Ціни в них істотно відрізнялися. Саме цю різницю демонструє таблиця 1, в якій містяться дані про вартість основних продуктів харчування в обласних центрах - Донецьку та Ворошиловграді в 1980 р. у різних видах торгівлі.

З таблиці видно, що ціни у кооперативній торгівлі та на колгоспних ринках були значно вищими за ціни в державній торгівлі, причому ціни на колгоспних ринках були найвищими. Якщо порівнювати ціни з державною торгівлею, то в 7,5 рази були вищими ціни на колгоспних ринках Ворошиловграду на картоплю, 2 рази на капусту, 1,2 рази на цибулю, майже в 2,5 на яблука та сало, 1,8 рази на яловичину, свинину та яйця. Ціни у кооперативній торгівлі були трохи нижчими: в 1,8 рази – на м'ясо та яблука, 1,6 рази на сало та 1,4 – на яйця. Така сама тенденція простежувалася й щодо цін у Донецьку. Якщо порівнювати державну та кооперативну торгівлю, то в торгівельних пунктах останньої ціни були вищі в 3,3 рази на картоплю, 1,8 на м'ясо та сало, 1,6 рази на яйця, 1,5 на капусту, 1,25 рази на яблука, та однакові на цибулю. На колгоспних ринках різниця була більш значущою. Картопля там коштувала в 8,3 рази більше, ніж у точках державної торгівлі, капуста – в 3 рази більше, 1,8 рази більше – яблука, м'ясо, сало та яйця, та в 1,25 рази – цибуля.

Таблиця 1

Роздрібні ціни на продовольчі товари в державній, кооперативній та колгоспній торгівлі в 1980 р. (крб. за кг) [2]

Види продуктів	Ворошиловград			Донецьк		
	Державна торгівля	Кооперат. торгівля	Колгоспні ринки	Державна торгівля	Кооперат. торгівля	Колгоспні ринки
1.Картопля	0,12	-	0,90	0,12	0,40	1,00
2.Капуста	0,15	-	0,30	0,10	0,15	0,30
3.Цибуля	0,40	-	0,50	0,40	0,40	0,50
4.Яблука	0,80	1,50	2,00	0,80	1,00	1,50
5.Ялович.	1,90	3,40	3,50	1,90	3,40	3,50

6.Свинина	1,80	3,20	3,50	1,80	3,30	3,50
7.Сало	1,90	3,20	4,50	1,90	3,30	3,50
8.Яйця, дес.	0,80	1,10	1,50	0,80	1,30	1,50

Таким чином, ми бачимо, що найбільша різниця в цінах торговельних точок різних форм власності спостерігалася на картоплю та м'ясні продукти. Загалом ціни в кооперативній торгівлі Ворошиловграду були в середньому в 1,6 рази більшими за ціни в державній торгівлі, та в 2,6 рази більшими в колгоспників. У Донецьку "кооперативники" накручували ціни в 1,8 рази, а колгоспники – майже в три рази. Це було цілком логічним, бо, не дивлячись на низькі ціни, асортимент у державних магазинах був дуже бідним, часто вони стояли просто з порожніми полицями. У кооперативних магазинах ситуація була кращою, проте їх було не дуже багато. На відміну від них, колгоспні ринки були завжди повні найсвіжіших та найсмачніших продуктів, майже без черг, проте з набагато вищими цінами. Ціни на ринках були, незважаючи на їх величину, найбільш адекватними тій економічній та продовольчій ситуації, яка склалася в країні, причому не тільки в 1980-х роках, а й раніше. Ринки оперативно реагували на зміни в зарплатні робітників і службовців, а також зміни в продовольчому забезпеченні регіону.

Таблиця 2 демонструє зміни середніх цін на продукти харчування у державній та кооперативній торгівлі Донецької області протягом 1970-1980-х років. Як видно з таблиці, більшість продуктів харчування істотно подорожчали за цей період. Найбільше – майже в півтора рази – огірки та помідори. Значного підвищення набули ціни на птицю, яловичину та телятину, пшеничний хліб, рис, інші овочі та баштанні. У 1,2 рази подорожчала свіжа риба, 1,1 рази – сало, виноград, яйця, макаронні та ковбасні вироби. Але були продукти, ціна на які не тільки не піднялася, а навпаки – впала. Найбільше – на 27,6 % знизилася ціна на сметану та вершки, на 26,3 % – картоплю. Інше зниження було значно меншим – мінус 6,25 % ціни на капусту, 5,5 % - буряк, моркву та редис, майже на 4 % ціна впала на молоко, на 3,5 % знизилася вона на солону рибу та майже 3% на масло.

Таблиця 2
Ціни на продукти харчування в державній торгівлі (крб. за кг) [3]

Види продуктів	Роки			Порівняння цін 1985р. з цінами 1975р. (%)
	1975	1980	1985	
1.Мука пшенична	0,38	0,40	0,41	107,9
2.Хліб пшеничний	0,22	0,24	0,27	122,7
3.Хліб житній	0,14	0,15	0,17	121,4
4.Рис	0,76	0,79	0,80	105,3
5.Крупа	0,34	0,31	0,39	114,7
6.Макаронні вироби	0,55	0,56	0,61	110,9
7.Картопля	0,19	0,16	0,14	73,7
8.Капуста	0,16	0,13	0,15	93,7
9.Огірки та помідори	0,26	0,31	0,36	138,5
10.Буряк, морква, редис	0,18	0,17	0,17	94,4
11.Інші овочі	0,33	0,34	0,38	115,2
12.Баштанні	0,21	0,24	0,24	114,3
13.Виноград	0,71	0,78	0,80	112,7

14.Фрукти та ягоди	0,78	0,82	0,81	103,8
15.Яловичина, телятина	1,91	2,03	2,11	110,5
16.Свинина	1,98	2,15	2,11	106,5
17.Птиця	1,87	2,02	2,31	123,5
18.Ковбасні вироби	2,60	2,65	2,93	112,7
19.Мясні напівфабрикати	1,27	1,29	1,33	104,7
20.Риба свіжа	0,74	0,82	0,84	113,5
21.Риба солена	1,41	1,34	1,36	96,4
22.Молоко	0,26	0,24	0,25	96,2
23.Сметана та вершки	1,52	1,07	1,10	72,4
24.Сир	2,37	2,46	2,56	108
25.Масло	3,50	3,40	3,40	97,1
26.Сало	2,04	2,14	2,30	112,7
27.Яйця (за шт.)	0,09	0,11	0,10	111,1

З таблиці 2 видно, що подорожчали в основному продукти тваринного походження та ті, що були в дефіциті – м'ясо, сало, фрукти, ковбасні вироби. Ціни на основний продуктовий набір – молоко, повсякденні овочі, масло – знизилися. Відомий історик М.С. Восленський також звертав увагу на те, що в СРСР були дешевими тільки прості продукти харчування – хліб, макарони, картопля, молоко, овочі. Проте м'ясо, риба, птиця, фрукти, шоколад – були або дорогим, або дефіцитним товаром [4]. З урахуванням того, що люди не хотіли їсти макарони з хлібом та заїдати їх картоплею, приблизно 80 % бюджету пересічної радянської родини йшло на харчування.

Але населення купувало не тільки продукти харчування, а й непродовольчі товари. Середні ціни на різні їхні види містяться в таблиці 3. Протягом досліджених десяти років більшість цін значно виросла, особливо на товари, які продавалися в приватному секторі. Зростання усіх товарів у приватній торгівлі відбулося на 45,6 %, а в державній – 40,2 %. Особливого подорожчання в державній торговельній мережі зазнали тканини, що було зумовлене браком якісного та модного одягу в магазинах і примушувало населення шити речі самостійно. Більше всього подорожчали бавовняні та льняні тканини. А трикотаж, навпаки, подешевшав майже на третину. У приватній торгівлі значного подорожчання зазнали інші, крім вказаних, види взуття та вовняні тканини. Позитивним моментом тут було подешевшення більшої, ніж у державному секторі, кількості товарів. Так, на 62 % подешевшали тканини, 14,2 % - гумове взуття, та майже на 42 % – валяне взуття.

Таблиця 3

Ціни на непродовольчі товари в Донецькій області (крб.) [5]

Види непродовольчих товарів	1975		1985		Індекс цін (%)	
	Державна торгівля	Приватна торгівля	Державна торгівля	Приватна торгівля	Державна торгівля	Приватна торгівля
1.Тканини, за метр:	3,91	18,95	5,75	7,10	147,05	37,46
- бавовняні	1,16	1,37	2,41	2,59	207,75	189,05
- вовняні	13,31	17,89	15,21	39,89	114,27	222,97
- шовкові	6,80	25,64	8,72	28,32	128,23	110,45
- штапельні	1,97	2,52	3,24	3,00	164,46	119,04
- льняні	2,11	3,92	5,29	6,05	250,71	154,33
2.Трикотаж, за шт.	3,98	10,32	2,90	10,54	72,86	102,13

3.Взуття, за пару:	13,36	26,05	17,26	45,70	129,19	175,43
- шкіряне	16,31	39,85	22,88	61,95	140,28	155,45
- гумове	5,77	10,41	6,68	8,93	115,77	85,78
- валяне	9,66	15,54	10,23	9,05	105,90	58,23
- інше	3,85	4,78	4,07	16,13	105,71	337,44

Якщо порівнювати ціни в державній та приватній торгівлі, то в 1975 р. на всі види непродовольчих товарів ціни були вищими в приватників. Особливо значною була різниця в ціні тканин різних видів – у 4,8 рази, та шовкових тканин – у 3,7. Трикотаж був дорожчий в 2,6 рази, а шкіряне взуття – 2,4. Інші товари були дорожчі в середньому в 1,4 рази. У 1985 р. різниця між цінами в державній та приватній торгівлі була вже меншою. Значно відрізнялася ціна на інші, крім вказаних, види взуття – в 4 рази. Також у 3,6 рази була вищою в приватному торговельному секторі ціна на трикотаж, у 3,2 рази – на шовкові тканини та в 2,6 рази на вовняні тканини. Різниця цін на інші товари коливалася в районі 1,5 разів. Таким чином, ми бачимо суттєве зростання цін на непродовольчі товари протягом 1970-1980-х років.

Прихована, проте існуюча інфляція, для боротьби з якою влада не мала дієвих механізмів, панування дефіциту призвели до розквіту так званого "чорного ринку", де ціни були в декілька разів вищими за державні. Люди були змушені купувати необхідні речі за такими цінами, що значно зменшувало їхні реальні прибутки при збереженні офіційно високих номінальних прибутків. Через це також зменшувалася, а не підвищувалася, як наголошувала влада, реальна зарплатня. Інфляційні процеси почали проявлятися вже в 1970-х роках, а в 1980-х набули катастрофічно високих темпів. Протягом цих років були суттєво підвищені ціни на низку товарів широкого вжитку, що видно з індексу цін у таблиці 3, не тільки на товари в приватному, але й державному секторі торгівлі. Це негативно позначилося на купівельній спроможності населення та його добробуті.

Спостерігалися численні факти порушення цінової політики на місцях. Так, у 1976 р. на засіданні бюро Ворошиловградського обкому партії відімчалися факти завищення роздрібних цін на товари народного споживання та тарифів на послуги, які надавалися населенню, скорочення підприємствами випуску недорогих промислових і продовольчих товарів, які користувалися сталим попитом у населення, або зняття їх з виробництва, якщо це було невигідно чи незручно керівництву підприємства [6].

Досить часта зміна цінової політики та її необґрунтованість не могли не викликати живого відгуку громадян. У 1983 р. було проведено опитування населення з приводу упорядкування цін на основні групи товарів. Деякі громадяни позитивно оцінювали зростання цін, говорячи про те, що вже давно слід було підвищити ціни на окремі товари, та краще нехай трохи зростають ціни, ніж одночасно набагато й зарплатня, й ціни. Але більшість все ж відносилася до цього негативно: "За границу газ даем, а у себя повышаем на него цены", "Почему цены в нашей стране повышаются до уровня цен, существующих в странах – членах СЭВ, ведь зарплата у нас ниже, чем в этих странах", "Если в нашей стране не производится достаточного количества хороших и нужных товаров народного потребления, то почему бы не закупать их в социалистических и высокоразвитых капиталистических странах", "Как понимать заботу партии о повышении благосостояния советских людей, если почти ежегодно повышаются цены" [7]. Крім поступового підвищення цін, постійним супутником життя був дефіцит на товари широкого попиту – майонез, консервованій зелений горошок, сухі ковбаси тощо. Купівля легкового автомобіля взагалі стала надзвичайною проблемою. Автомобілі розподілялися на підприємствах, і щоб його придбати, треба було чекати своєї черги кілька років.

На початку 1980-х років була зроблена спроба економічної реформи. Новації полягали у введенні нового нормативу стандартифікації в управлінні підприємствами та введенні нового порядку обчислення оптових цін на всі види продукції. Відтоді на кожен продукт, який вироблявся, призначалося дві ціни: звичайна оптова та "нормативна". Ці заходи призвели до страшного хаосу та перерахунку протягом усього 1982 р. усіх державних розрахунків [8]. Але позитивних зрушень ця реформа не дала. За підрахунками економіста Д. Шавінешвілі, в 1985 р. один карбованець дорівнював 54 копійкам, порівняно з карбованцем 60-х років. Інфляційні тенденції в економіці почали активно проявлятися вже в 1970-ті роки. Загальне підвищення цін і тарифів становило (у розрахунку на рік їх впровадження) майже 25 млрд. крб. Хоча, починаючи з 1984 р., роздрібні ціни офіційно підвищувалися тільки на хліб і алкогольні напої, проте відбувалося приховане зростання цін на всі групи товарів [9].

Підсумовуючи, можемо констатувати, що держава в зазначений час вже в меншій мірі, ніж у попередній період, чинила опір розвитку колгоспної та кооперативної торгівлі, населення мало змогу купувати товари не тільки в її державному секторі. Установи держторгівлі не могли задовольнити все зростаючий попит населення не тільки на промислові, а й продуктові товари. Це призводило до появи спекулянтів, перекупників, "чорного ринку" та збільшення цін у підприємствах кооперативної та колгоспної торгівлі. Як і раніше, товарів у державному секторі торгівлі не вистачало, а ціни "трималися" на одному рівні примусово. Ціни на ринках, незважаючи на їхню величину, були найбільш адекватними тій економічній та продовольчій ситуації, яка склалася в країні. Ринки оперативно реагували на зміни в зарплатні робітників та службовців та зміни в продовольчому забезпеченні регіону. Взагалі купити необхідні товари з часом ставало все більш неможливо навіть за велику ціну, внаслідок чого значні кошти громадян осідали в ошадкасах.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются вопросы ценообразования в Донбассе в 1970-1980-е годы. На материалах широкого круга литературы и архивных источников выяснен уровень цен на основные группы продовольственных и непродовольственных товаров, сравнены цены в разных видах торговли – государственной, кооперативной и частной.

Ключевые слова: цена, рынок, торговля, кооперативная торговля, продукты питания, непродовольственные товары, Донбасс.

SUMMARY

In article questions of pricing in Donbass in 1970-1980 years are considered. On materials of the broad audience of the literature and archival sources the price level on the basic groups food and articles of food, comparisons the prices in different kinds of trade - state, cooperative and private is found out.

Key words: the price, the market, trade, cooperative trade, food stuffs, articles of food, Donbass.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ:

1. Бобровський А.С., Нікольський В.М. Соціальна політика радянської держави та її реалізація в Донбасі у 1943 – середині 1960-х років: Монографія / А.С. Бобровський, В.М. Нікольський. – Донецьк: Норд-Пресс, 2008. – 245 с. – С.87-88.
2. Держархів Донецької обл., ф. Р-4249, оп. 1 доп., спр. 3908, арк. 20-21.
3. Таблиця складена автором за даними: Держархів Луганської обл., ф. Р-4249, оп. 7, спр. 6362, арк. 23-24.

ІСТОРИЧНІ І ПОЛІТОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ, № 2 (52), 2013 р.

4. Восленский М.С. Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза / М.С. Восленский. – М.: "Советская Россия" совм. с МП "Октябрь", 1991. – 624 с. – С.240.
5. Держархів Донецької обл., ф. Р-4249, оп. 7, спр. 6232, арк. 33.
6. Держархів Луганської обл., ф. п179, оп. 14, спр. 97, арк. 61.
7. ЦДАГО України: Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 2580. – Арк. 28-30.
8. Верт Н.И. История Советского государства. 1900-1991 / Н.И. Верт. – Пер. с фр., 2-е изд. – М.: ИНФРА-М, Издат-во "Весь мир", 1998. – 544 с. – С. 448.
9. Саржан А.О. Зміни в соціально-економічній сфері Донбасу. Друга половина 40-х – кінець 80-х рр. ХХ ст.: дис... доктора іст. наук: спец. 07.00.01. / А.О. Саржан. – Донецьк, 2004. – С. 106.

Надійшла до редакції 14.03.2013 р.